

SIGMUND FREUD

De toekomst van een illusie

VERTALING

Wilfred Oranje

ANNOTATIES

James Strachey & anderen

BOOM — AMSTERDAM
KLEINE KLASSIEKEN

‘De toekomst van een illusie’ verscheen oorspronkelijk onder de titel *Die Zukunft einer Illusion* bij de Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Leipzig/Wenen/Zürich 1927.

© Oorspronkelijke Nederlandse editie Uitgeverij Boom, Amsterdam 1986 en Wilfred Oranje, in *Cultuur en Religie* 5: pp. 100-160; herziene uitgave 2006 (*Werken* 9, pp. 359-407)

‘Dwanghandelingen en godsdienstoefeningen’ verscheen oorspronkelijk onder de titel ‘Zwangshandlungen und Religionsübungen’ in *Zeitschrift für Religionspsychologie*, 1 (april 1907), nr. 1, pp. 4-12.

© Oorspronkelijke Nederlandse editie Uitgeverij Boom, Amsterdam 1985 en Wilfred Oranje; herziene uitgave 2006 (*Werken* 4, pp. 337-345)

‘Een religieuze ervaring’ verscheen oorspronkelijk onder de titel ‘Ein religiöses Erlebnis’ in *Imago* 14 (1928), nr. 1, pp. 7-10.

© Oorspronkelijke Nederlandse editie Uitgeverij Boom, Amsterdam 2006 en Wilfred Oranje; in *Werken* 4, pp. 337-345

Uitgave in de reeks Kleine Klassieken 2012

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag & binnenwerk
René van der Vooren, Amsterdam

ISBN 978 94 6105 950 5 | NUR 730

Inhoud

De toekomst van een illusie (1927)

7

Dwanghandelingen en godsdienstoefeningen (1907)

73

Een religieuze ervaring (1928)

87

Als men vrij lang binnen een bepaalde cultuur heeft geleefd en vaak gepoogd heeft te onderzoeken hoe haar oorsprong en de loop van haar ontwikkeling zijn geweest, bespeurt men ook wel eens de verleiding om de blik naar de andere kant te richten en de vraag te stellen welk lot deze cultuur verder te wachten staat en tot welke veranderingen ze is voorbestemd. Men zal echter snel merken dat zo'n onderzoek door verscheidene factoren bij voorbaat van zijn waarde wordt beroofd. Bovenal doordat maar weinigen de menselijke bedrijvigheid in haar volle omvang kunnen overzien. Voor de meesten is beperking tot één of enkele gebieden een noodzaak geworden; en hoe minder iemand van verleden en heden weet, des te onzekerder moet zijn oordeel uitvallen over de toekomst. Voorts omdat juist bij dit oordeel de individuele subjectieve verwachtingen een moeilijk te taxeren rol spelen; deze verwachtingen blijken afhankelijk van puur persoonlijke factoren: de ervaring van het individu zelf, zijn meer of minder optimistische houding tegenover het leven zoals deze hem door temperament, succes of mislukking is voorgeschreven. Tot slot doet zich het opmerkelijke feit gevoelen dat de mensen over het algemeen hun heden naïef ervaren, zonder over de inhoud ervan een oordeel te kunnen geven; zij moeten er eerst afstand van nemen. Het heden moet dus verleden zijn geworden, als men daaruit aanknopingspunten voor het beoordelen van de toekomst wil halen.

Wie dus toegeeft aan de verleiding om zich over de vermoedelijke toekomst van onze cultuur uit te spreken, zal er goed aan doen zich de zojuist aangestipte bezwaren te herinneren, evenals de ongewisheid die heel algemeen kleeft aan elke voorspelling. Daaruit volgt voor mij dat ik, haastig vluchtend

voor de al te grote taak, terstond het kleine deelgebied opzoek dat ook tot dusver mijn aandacht getrokken heeft, nadat ik eerst alleen kort de plaats ervan in het grote geheel heb bepaald.

De menselijke cultuur — ik bedoel al datgene waarin het leven van de mens zich boven zijn animale condities verheven heeft en zich onderscheidt van het leven der dieren — ik wijs de scheiding van cultuur en beschaving van de hand — toont de waarnemer zoals bekend twee facetten. Enerzijds omvat ze alle kennis en kundigheden die de mensen verworven hebben om de krachten van de natuur te beteugelen en goederen voor de bevrediging van de menselijke behoeften op haar te veroveren, anderzijds alle noodzakelijke instellingen om de onderlinge banden tussen de mensen en vooral de verdeling van de bereikbare goederen te regelen. Beide facetten van de cultuur staan niet los van elkaar, ten eerste omdat de onderlinge banden tussen mensen diepgaand beïnvloed worden door de mate van driftbevrediging waartoe de voorhanden goederen hen in staat stellen, ten tweede omdat de individuele mens zelf tot de ander in een relatie van een goed kan komen te staan, voor zover de laatste zijn arbeidskracht gebruikt of hem als seksueel object neemt, en ten derde omdat ieder individu virtueel een vijand is van de cultuur, die toch een algemeen menselijk belang heet te zijn.¹ Het is opmerkelijk dat de mensen, hoe weinig zij ook in isolement kunnen leven, toch de offers die de cultuur van hen vergt om samenleven mogelijk te maken als een zware last ervaren. De cultuur moet dus tegen het individu in bescherming worden genomen, en haar regelingen, instituties en geboden stellen zich in dienst van deze taak; ze beogen niet alleen een bepaalde verdeling van goederen te realiseren, maar ook deze in stand te houden; ze

1 De cultuurvijandigheid van het menselijk individu speelt een belangrijke rol in de eerste hoofdstukken van deze studie. Freud komt twee jaar later in *Het onbehagen in de cultuur* (1930) uitvoeriger op het onderwerp terug; cf. vooral hoofdstuk III.

moeten zelfs alles wat aan de bedwinging van de natuur en de productie van goederen dienstig is tegen de vijandige impulsen van de mensen beschermen. De scheppingen van de mensheid zijn gemakkelijk te verwoesten, en wetenschap en techniek, waardoor ze tot stand zijn gebracht, kan men ook gebruiken om ze te vernietigen.

Men krijgt zo de indruk dat de cultuur iets is dat een tegenstribbelende meerderheid opgedrongen is door een minderheid die zich in het bezit van machts- en dwangmiddelen heeft weten te stellen. De stelling ligt natuurlijk voor de hand dat deze moeilijkheden niet aan het wezen van de cultuur zelf kleven, maar dat ze veroorzaakt worden door de gebreken van de cultuurvormen die tot dusver zijn ontwikkeld. Inderdaad is het niet moeilijk deze onvolkomenheden aan te wijzen. Terwijl de mensheid bij het beteugelen van de natuur gestage vooruitgang heeft geboekt en een nog grotere vooruitgang mag verwachten, is eenzelfde vooruitgang in de regeling van de menselijke aangelegenheden niet onomstotelijk vast te stellen, en waarschijnlijk hebben velen zich in alle tijden, zoals ook nu weer, afgevraagd of dit deel van de culturele verworvenheden zelfs maar de moeite van het verdedigen waard is. Men zou denken dat een nieuwe regeling van de menselijke betrekkingen mogelijk moet zijn, die de bronnen van onvrede met de cultuur doet droogvallen door het afzien van dwang en onderdrukking van driften, zodat de mensen zich, niet door innerlijke strijd gehinderd, aan het verwerven en genieten van goederen kunnen wijden. Dat zou het gouden tijdperk zijn, maar het is de vraag of zo'n toestand realiseerbaar is. Het heeft er veeleer de schijn van dat elke cultuur gebaseerd moet zijn op dwang en driftverzaking; het lijkt niet eens vast te staan dat, mocht de dwang niet langer bestaan, de meerderheid van menselijke individuen bereid zal zijn de arbeidstaken op zich te nemen, nodig om nieuwe levensbehoeften te produceren. Men moet, denk ik, rekening houden met het feit dat in alle mensen destructieve, oftewel antisociale en anticulturele tendensen huizen en dat deze bij een

groot aantal personen sterk genoeg zijn om hun gedrag in de menselijke samenleving te bepalen.

Aan dit psychologische feit komt een cruciale betekenis toe als men de menselijke cultuur beoordeelt. Kon men eerst menen dat het wezen van de cultuur gelegen is in het beheersen van de natuur om levensbenodigdheden aan haar te onttrekken, en dat men de haar bedreigende gevaren kan elimineren door een doelmatige verdeling van deze middelen onder de mensen, nu lijkt het zwaartepunt van het materiële verlegd te zijn naar het psychische. Beslissend wordt de vraag of en in hoeverre het mogelijk is de last te verlichten van de aan de mensen opgelegde driftoffers, hen met de onvermijdelijk resterende offers te verzoenen en daarvoor schadeloos te stellen. Evenmin als de dwang tot cultuurarbeid kan men de beheersing van de massa door een minderheid ontberen, want de massa's zijn lui en verstoken van inzicht, ze willen ongaarne afstand van hun driften doen, zijn niet door argumenten te overtuigen van de onvermijdelijkheid hiervan, en de individuen in de massa stijven elkaar als zij hun teugelloosheid botvieren. Alleen onder invloed van voorbeeldige individuen, die zij als hun leiders erkennen, zijn zij te bewegen tot de arbeidsprestaties en ontzeggingen waarop het voortbestaan van de cultuur is aangewezen. Het is allemaal uitstekend als deze leiders mensen met een superieur inzicht in de noden van het leven zijn, mensen die het hebben klaargespeeld hun eigen driftwensen te beheersen. Maar zij lopen het gevaar dat zij, om hun invloed niet te verliezen, méér aan de massa toegeven dan de massa aan hen, en daarom is het noodzakelijk dat zij over machtsmiddelen beschikken en onafhankelijk van de massa zijn. Het is, om kort te gaan, aan twee wijdverbreide eigenschappen van de mensen te wijten dat de culturele inrichtingen alleen door een zekere mate van dwang gehandhaafd kunnen worden, namelijk aan het feit dat zij uit zichzelf geen lust tot werken hebben en aan het feit dat argumenten niets vermogen tegen hun hartstochten.

Ik weet welke bezwaren men tegen deze uiteenzettingen zal aanvoeren. Men zal zeggen dat het hier beschreven kenmerk van mensenmassa's, dat als bewijs voor de onvermijdelijkheid van dwang tot cultuurarbeid moet dienen, zelf enkel het gevolg van gebrekkige culturele inrichtingen is die de mensen verbitterd, wraakzuchtig, ontoegankelijk hebben gemaakt. Nieuwe, met liefde en hoge waardering voor het denken grootgebrachte generaties, die vroegtijdig de weldaden van de cultuur hebben ondervonden, zullen er ook een andere relatie mee onderhouden, haar als hoogstpersoonlijk bezit ervaren, bereidwillig voor haar de offers aan arbeid en driftbevrediging brengen die nodig zijn om haar in stand te houden. Zij zullen de dwang kunnen ontberen en zich amper van hun leiders onderscheiden. Als mensenmassa's van deze kwaliteit tot dusver in geen enkele cultuur zijn voorgekomen, komt dat doordat nog geen cultuur de maatregelen getroffen heeft om de mensen zo, van kindsbeen af, te beïnvloeden.

Men kan betwijfelen of in het algemeen, of nu al, bij de huidige stand van onze beheersing der natuur, de realisering van deze culturele inrichtingen mogelijk is; men kan de vraag opwerpen waar de superieure, vastberaden en onbaatzuchtige leiders vandaan moeten komen die als opvoeders van toekomstige generaties moeten fungeren, men kan terugdeinzen voor de enorme aanwending van dwang die onvermijdelijk zal zijn om deze voornemens te realiseren. De grootsheid van dit plan, het belang ervan voor de toekomst van de menselijke cultuur zal men niet kunnen betwisten. Het plan is op het psychologische inzicht gebaseerd dat de mens met allerlei driftdisposities is begiftigd, waarvan de uiteindelijke richting bepaald wordt door de belevenissen van de vroege jeugd. De grenzen aan de opvoedbaarheid van de mens beperken dan ook de effectiviteit van deze culturele verandering. Het is te betwijfelen of en in welke omvang een ander cultureel milieu de beide eigenschappen van mensenmassa's, die het bestieren van de menselijke aangelegenheden zozeer

bemoeilijken, kan doen verdwijnen. Het experiment is nog niet uitgevoerd. Vermoedelijk zal een zeker percentage van de mensheid — als gevolg van een ziekelijke dispositie of al te sterke driften — altijd asociaal blijven, maar als men alleen al gedaan weet te krijgen dat de huidige cultuurvijandige meerderheid wordt teruggebracht tot een minderheid, heeft men zeer veel bereikt, wellicht alles wat er te bereiken valt.

Ik zou niet de indruk willen wekken dat ik ver van de uitgestippelde route van mijn onderzoek ben afgedwaald. Ik wil daarom met nadruk verzekeren dat het verre van mij is om het grote culturele experiment te beoordelen dat men thans in het uitgestrekte land tussen Europa en Azië onderneemt.² Ik bezit de feitenkennis noch de bekwaamheid om over de uitvoerbaarheid een oordeel te vellen, de doelmatigheid van de aangewende methoden te toetsen of de wijdtte van de onvermijdelijke kloof tussen voornemen en uitwerking te meten. Wat daar wordt voorbereid, valt vanwege zijn onvoltooidheid buiten het kader van een beschouwing waarvoor onze allang geconsolideerde cultuur het materiaal biedt.

2 Zie evenwel enkele opmerkingen over de Sovjet-Unie in hoofdstuk v van *Het onbehagen in de cultuur* (1930), alsmede op twee plaatsen in 'Waarom oorlog?' (1933). Cf. ook de vrij uitvoerige bespreking in college xxxv (1933).